

**Ο ρόλος της Ιατρικής στη ζωή
και το έργο του Εμμανουήλ Ροΐδη
Για την επέτειο των 100 χρόνων (7.1.1904)
από το θάνατο του συγγραφέα
της «Πάπισσας Ιωάννας»**

**Ε. Πουλάκου-Ρεμπελάκου,
Κ. Τσιόμης**

*Ιστορία της Ιατρικής, Ιατρική Σχολή,
Πανεπιστήμιο Αθηνών, Αθήνα*

**The role of medicine in the life
and work of Emmanuel Roides**

Abstract at the end of the article

Ο Εμμανουήλ Ροΐδης (1836–1904) υπήρξε μυθιστοριογράφος, κριτικός, σχολιαστής και χρονογράφος, που υπηρέτησε πολλά και ετερογενή είδη του λόγου παγιώνοντας ένα ύφος που εξελίχθηκε σε συρμό (ροϊδισμό), χωρίς όμως μιμητές. Ο δημιουργός του μυθιστορήματος «Η Πάπισσα Ιωάννα», που του προσέδωσε το χαρακτηρισμό του «αφορισμένου» των γραμμάτων, υπήρξε πολυπράγμων, ενώ καρπός των πολλών και ποικίλων ενασχολήσεών του ήταν και τα χρονογραφήματα στον Αθηναϊκό Τύπο της εποχής, τα διηγήματα και τα σχόλια με ιατρικά θέματα. Με την Ιατρική φαίνεται να τον συνδέουν τα προσωπικά του βιώματα, όπως (α) η βαρνηκοΐα, που τον ταλαιπωρούσε από τα μαθητικά του χρόνια και παρά τις χειρουργικές επεμβάσεις στις οποίες υποβλήθηκε κατέληξε σε πλήρη κώφωση και (β) το σοβαρό ατύχημα που του συνέβη σε ηλικία 49 ετών, όταν τον παρέσυρε άμαξα και ο τροχός του προξένησε κάταγμα της άνω γνάθου, που του στέρνεσε και την ομιλία για διάστημα δύο μηνών. Χρειάστηκαν αρκετοί θεραπευτικοί χειρισμοί και διάστημα μερικών μηνών μέχρι να ανακτήσει τους φυσιολογικούς ρυθμούς της ζωής του. Από τις προσωπικές του περιπέτειες υγείας, εκφράζοντας τις εμπειρίες του, αλλιά και από τις γνώσεις του (παραθέτοντας τις πλέον έγκυρες πηγές της εποχής του), αντλεί έμπνευση για πολλά από τα χρονογραφήματά του με ιατρικά θέματα, δίνοντας ταυτόχρονα το μέτρο του ενδιαφέροντός του. Η συγκέντρωση, η μελέτη και ο σχολιασμός όλων των ιατρικού περιεχομένου αποσπασμάτων, εκτός από το γεγονός ότι φωτίζει άλλες πλευρές του χαρακτήρα του (όπως την εκκεντρικότητα, την οποία εν μέρει ερμηνεύει), παρουσιάζει μια αντιπροσωπευτική εικόνα της Αθηναϊκής Ιατρικής στα τέλη του 19ου αιώνα, των ιδεών, των δημοφιλών συγγραμμάτων και θεμάτων, των προσωπικοτήτων που πρωταγωνιστούν, των θεραπευτικών πρακτικών. Με την ευκαιρία της επετείου των 100 χρόνων από το θάνατό του, η εργασία αυτή εστιάζει στην πλευρά των ιατρικών ενδιαφερόντων του, που ενισχύθηκαν από τα προσωπικά του προβλήματα υγείας.

Λέξεις ευρετηρίου

Εμμανουήλ Ροΐδης
Ιατρική Φιλολογία
Κάταγμα άνω γνάθου
Κώφωση
Τροχαίο ατύχημα

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

«Εξαιρετικόν ευτύχημα πρέπει να λογισθή ολόκληρος βίος ή και οπωσούν μακρά αυτού περίοδος πάντη απηλλαγμένη καταναγκαστικών σχέσεων προς δικηγόρους και ιατρούς» ισχυριζόταν ο ίδιος ο συγγραφέας σε ένα χρονογράφημά του.¹ Δυστυχώς, όμως, ο Εμμανουήλ Ροΐδης αντιμετώπισε προβλήματα και με τη δική του υγεία και με εκείνη των μελών της οικογένειάς του,

ώστε συχνά αναγκάστηκε να καταφύγει στις υπηρεσίες της Ιατρικής επιστήμης και των αντιπροσώπων της.

Γεννήθηκε στη Σύρο το 1836, αλλά μεγάλωσε σε διάφορες πόλεις της Ευρώπης, εκτός από το διάστημα των γυμνασιακών σπουδών του, που πέρασε στη γενέτειρά του οικότροφος στο Λύκειο Ευαγγελίδου. Έγνεσε διαδοχικά στη Γένοβα, στο Βερολίνο, στη Βραϊλα της Ρουμανίας και στην Αίγυπτο.^{2,3} Το κοσμοπολίτικο αυτό παρελθόν νοσταλγούσε πάντοτε μετά από την οριστική

*Υποβλήθηκε 22.12.2004
Εγκρίθηκε 8.2.2005*

εγκατάστασή του στην Αθήνα (εικ. 1), όπου η οικονομική του καταστροφή τον ανάγκασε να ασχολείται με το γράψιμο για λόγους βιοποριστικούς. Το 1880 διορίστηκε βιβλιοθηκάριος στην Εθνική Βιβλιοθήκη, αλλά μια σειρά απολύσεων και επαναπροσλήψεων, ανάλογα με τις πολιτικές καταστάσεις, δεν του εξασφάλιζε ένα σταθερό εισόδημα. Ήταν προσωπικός φίλος του Χαρίλαου Τρικούπη και από το 1877 επίσημος υποστηρικτής του, αρθρογραφώντας στην «Ωρα» (όργανο του τρικουπικού κόμματος).

Το 1884 αυτοκτόνησε ο μοναδικός αδελφός του που ζούσε στη Νίκαια, πάσχοντας πιθανότατα από μελαγχολία. Έκτοτε και μέχρι το τέλος της ζωής του φρόντισε να μην το μάθει ποτέ η μητέρα τους, Κορνηλία Ροδοκανάκη, στην οποία (σχεδόν τυφλή) διάβαζε τακτικά επιστολές προερχόμενες τάχα από τον εκλιπόντα, γραμμένες όμως στην πραγματικότητα από τον ίδιο. Η μητέρα του σε νεότερη ηλικία έπασχε από φυματίωση και για το λόγο αυτόν είχαν μετακινηθεί οικογενειακά από το Ιάσιο στην Αίγυπτο, όπου και θεραπεύτηκε.²

«Αι παντοίαι απογοητεύσεις τον είχαν καταστήσει ολιγόλογον και μελαγχολικόν» σημειώνει ένας από τους βιογράφους του.⁴ Δεν αντιμετώπιζε όμως μόνο τα προβλήματα της οικογένειάς του αλλά και τα δικά του, τα προσωπικά, που μάλιστα είχαν αρχίσει σε πολύ μικρή ηλικία.

2. Η ΒΑΡΗΚΟΪΑ ΚΑΙ Ο ΤΡΑΥΜΑΤΙΣΜΟΣ ΤΟΥ

Σε ηλικία 13–14 ετών, όταν ήταν μαθητής στη Σύρο, εκδηλώθηκαν τα πρώτα συμπτώματα βαρηκοΐας, το «φυσικόν τρομερόν μειονέκτημα», σύμφωνα με το βιογράφο του Ανδρεάδη. Κατά τη διάρκεια των σπουδών του στο Βερολίνο, σε ηλικία 19–20 ετών, μετά από ανεπιτυχή επέμβαση, η ακοή του επιδεινώθηκε. Παρά το γεγονός ότι του επέτρεψαν να κάθεται στα πρώτα θρανία για ν' ακούει καλύτερα, γρήγορα κατάλαβε ότι ματαιοπονούσε και αναγκάστηκε να διακόψει.⁵ Έκτοτε, η κατάστασή του ουδέποτε σημείωσε βελτίωση και σε ηλικία 54 ετών εξελίχθηκε σε πλήρη κώφωση.² Ο Κ.Γ. Κασίνης, στο έργο του «Το τραγικό σημειωματάριο του Ροΐδη», γράφει: «Στα κατάλοιπά του βρήκα ένα απόκομμα εφημερίδας, κολλημένο στα φύλλα του τετραδίου του, που δείχνει πόσο τον απασχολούσε η πάθησή του. Το αντιγράφη: «ΔΙΑ ΤΟΥΣ ΚΩΦΟΥΣ. Πλουσία κυρία, ήτις εθεραπεύθη εκ της κωφώσεως και του βόμβου των ώτων διά των τεχνητών τυμπάνων του ιατρού Νικόλσον εδωρυσεν εις το ινσιπούτον αυτού ποσόν 25000 φρ. ίνα όλοι οι κωφοί, οίτινες δεν έχουσι τα μέσα να προμηθευ-

θώσι τα τύμπανα, τα λαμβάνουσι δωρεάν». Η κατάσταση αυτή του έφερνε πάντοτε μελαγχολία, «ήτο δι' άνθρωπον ευφυά και σπινθηροβόλον, ως αυτός, κυριολεκτικώς μαρτύριον. Δια “causeur” ως τον Ροΐδην το να χάσει την ακοήν του ήτο ως διά πολεμοχαρή αξιωματοκόν να μείνη άπουσ. Όπως ούτος είναι καταδικασμένος εις απραξίαν, ο Ροΐδης ήτο εις σιωπήν ή μονόλογον. Έμμενεν εκτεθειμένος εις τα σκώμματα κυδαίων ή μωρών, ους, εάν ηδύνατο ν' απαντήσει, θ' απεσβόλωνε διά μιας λέξεως».⁵

Ωστόσο, παρά τη δυσκολία του να συμμετάσχει σε συζητήσεις, δεν έπαψε να συχνάζει στο φιλολογικό καφενείο του Γιαννόπουλου, καθώς τα περιορισμένα έσοδά του και η τάση του προς εσωστρέφεια είχαν περιορίσει τις κοσμικές συναναστροφές. Το καφενείο του Γιαννόπουλου ήταν ένα από τα πολυτελέστερα της εποχής, στο Σύνταγμα, στη γωνία των οδών Σταδίου και Μουσών (σημερινής Καραγεώργη Σερβίας). Ήταν κατεξοχήν λογοτεχνικό στέκι, σύμφωνα με μαρτυρίες των Γ. Δροσίνη και Κ. Παλαμά. Ο τελευταίος γράφει «Εις το καφενείον εκείνο παρηκολούθουν ευλαβώς τας κινήσεις των διανοητικών ειδώλων της εποχής, ως ήσαν ο Αναστάσιος Βυζάντιος, ο Εμμανουήλ Ροΐδης και ο Αχιλλεύς Παράσχος». Ο βιογράφος του Κλέων Παράσχος γράφει για τη σχέση του Ροΐδη με το καφενείο Γιαννόπουλου: «Δύο βήματα από το σπίτι του βρισκόταν το καφενείο του Γιαννόπουλου. Ήταν το πραγματικό και το μοναδικό σχεδόν, απ' ορισμένη εποχή κ' εδώθε, σαλόνι του Ροΐδη. Εκεί αντάμωνε τους φίλους, τους γνώριμους του [...], εκεί μπορούσε να μαθαίνει τα πιο φρέσκα κοινωνικά, φιλολογικά, πολιτικά νέα, και αργά, τις βραδινές ώρες μετά τα μεσάνυχτα, να διαβάζει τα ξένα περιοδικά και τις εφημερίδες, που έπαιρνε το καφενείο. Χειμώνα, καλοκαίρι, κατά το σούρουπο, οι θαμώνες του Γιαννόπουλου τον έβλεπαν να ζυγώνει».⁶

Στις 27 Ιουλίου 1885, καθώς εξήλθε ο Ροΐδης από το καφενείο του Γιαννόπουλου κατευθυνόμενος στο σπίτι του, που τότε βρισκόταν στην οδό Φιλελλήνων, έπεσε θύμα τροχαίου ατυχήματος, με αποτέλεσμα το σοβαρό τραυματισμό του. Ήταν 1 μετά τα μεσάνυχτα στην έρμη πλατεία Συντάγματος, όταν ο συγγραφέας βρέθηκε ανάμεσα σε δύο άμαξες που διασταυρώθηκαν, τον ανέτρεψαν, τον εκλώτισε το άλογο και ο τροχός της άμαξας πέρασε επάνω από το κεφάλι του προκαλώντας του κάταγμα της σιαγόνας. Τη συνέχεια της περιγραφής δίνει η «Εφημερίς» της 29.7.1885: «Οι εν τω καφενείω ευρισκόμενοι σπεύσαντες ανήγειραν τον παθόντα λιπόθυμον και αιμόφυρτον και μετήνεγκον αυτόν εις τι παρακείμενον φαρμακείον, ένθα τας πρώτας βοηθείας επε-

δαψίλευσεν αυτό προσκληθείς ο ιατρός κ. Κατερινόπουλος».⁵

Το ατύχημα είχε ως συνέπεια το κάταγμα της άνω γνάθου, όπως μαρτυρούν τα σκίτσα και τα κείμενα του ίδιου του Ροΐδη στο σημειωματάριο που διατηρούσε για να συνεννοείται με τους οικείους του, εφόσον δεν του επιτρεπόταν η ομιλία. Αυτό το τετράδιο, το οποίο ανακάλυψε, μελέτησε και δημοσίευσε ο Κ.Γ. Κασίνης με τον τίτλο «Το τραγικό σημειωματάριο του Ροΐδη», αποτελεί πολύτιμη πηγή πληροφοριών για τη σοβαρή περιπέτεια της υγείας του. Οι λεπτομέρειες της καθημερινότητας που περιλαμβάνει, η περιγραφή των ατέλειωτων ημερών σιωπής και αναμονής, οι ψυχολογικές επιπτώσεις από το τροχαίο προσδίδουν ιδιαίτερη αξία στη μελέτη του, από την οποία αντλούνται κυρίως οι ιατρικής φύσης καταγραφές.

Λόγω του θέρους απουσίαζαν από την Αθήνα για διακοπές οι προσωπικοί φίλοι του Ροΐδη, εξάιρετοι ιατροί και καθηγητές του Πανεπιστημίου Ιούλιος Γαλβάνης και Θεόδωρος Αρεταίος και έτσι την ανάταξη του κατάγματος ανέλαβε ο χειρουργός Σπυρίδων Μαγγίνας. Στον τελευταίο αποδίδεται το λάθος της στρεβλής συγκόλλησης των δύο μερών του κατάγματος, χωρίς να λάβει υπόψη του τις απελπισμένες υποδείξεις του ασθενούς. Έτσι, αναγκάστηκε ο Θεόδωρος Αρεταίος να αποκολλήσει τα δύο τμήματα και να τα επαναφέρει στην ορθή θέση. Ο ασθενής φορούσε ένα «φίμωτρο» από γουταπέρκα για την ακινητοποίηση της γνάθου, για το οποίο συχνά παραπονιόταν ότι του ενοχλούσε τα γερά δόντια και τα ούλα. Ταυτόχρονα, του επιβλήθηκε αφασία και διατροφή αποκλειστικά με γάλα. Περιπέτειες πέρασε και με τα δόντια του, πολλά από τα οποία κλονίστηκαν και ίσως μετατοπίστηκαν λόγω της πρώτης λανθασμένης συγκόλλησης. Έχασε δύο δόντια από την άνω και ένα από την κάτω γνάθο, τα οποία αντικαταστάθηκαν αργότερα από τεχνητά. Όταν ο οδοντίατρος Αγαμπής ανέλαβε τη στερέωση των δοντιών, αντικατέστησε τη γουταπέρκα με φελλό, που δεν τον ενοχλούσε τόσο πολύ. Αναφέρεται ότι ο Αγαμπής,⁵ που άργησε να κληθεί επειδή αντιδρούσε ο καθηγητής Μαγγίνας, εκοπίασε πολύ μαζί με τον καθηγητή Αρεταίο για την επίτευξη ενός ικανοποιητικού αποτελέσματος. Συνεργάστηκαν στο σπίτι του οδοντίατρου, διάβασαν όλα τα βιβλία σχετικά με τα κατάγματα και αντάλλαξαν απόψεις.

Ο Ροΐδης ταλαιπωρήθηκε από ανυπόφορους πόνους και αϋπνίες, ώστε ούτε η μορφίνη να τον ανακουφίζει ιδιαίτερα. «Τριάντα επτά νύκτες όλο περπατώ» γράφει και «Πλαγιάζω εις τας 12 και κοιμούμαι εις τας 3 και ξυπνώ εις τας 4». Τα προβλήματα όμως δεν περιορίζο-

νταν στα οργανικά αλλά δημιούργησαν και ψυχολογικές επιπτώσεις: του απαγόρευσαν το τσιγάρο (ο Αρεταίος το επέτρεψε πάλι) και ο καθηγητής Ζωχιός του έκοψε τα γένια για καλύτερη παρακολούθηση και περιποίηση του τραύματος. Ο συγγραφέας θύμωσε πολύ, επειδή χρειαζόταν διάστημα 4 μηνών για να ξαναμεγαλώσουν και τον έδωσε γράφοντας στο σημειωματάριο με ειρωνεία «θα του στείλω μία δραχμή διά βαρβεριστικά».⁵ Επιπλέον, τον απασχολούσε, λόγω της έμφυτης κομπωτικής του (εικ. 2), η πιθανότητα μόνιμης παραμόρφωσης του προσώπου του.

Δυστυχώς, σε όλη αυτή την περιπέτεια έλειψε από κοντά του ο στενός του φίλος και χειρουργός, καθηγητής του Πανεπιστημίου από τη Ζάκυνθο, Ιούλιος Γαλβάνης, που απουσίαζε για διακοπές στην ιδιαίτερη πατρίδα του, όπου και αρρώστησε. Έτσι, όταν επέστρεψε στην Αθήνα δεν χρειαζόταν πλέον η ιατρική του βοήθεια. Η εκτίμηση του Ροΐδη προς το πρόσωπό του διαφαίνεται από μια επιστολή του προς τον ποιητή Βαλαωρίτη: «Φρονώ δε ότι διά τους μη ειδικούς και επιθυμούντας εν τούτοις ν' αποκτώσιν ιατρικής γνώσεις, το καταλληλότερον μέσον δεν είναι τα βιβλία, αλλά συνδιαλέξεις μετά ιατρών hommes du monde, οίος ο Γαλβάνης, μετά του οποίου κάμνομεν συχνά μακρούς περιπάτους». Στο σημειωματάριό του, δύο εγγραφές είναι ενδεικτικές της εμπιστοσύνης του: «Ο Γαλβάνης έχει μικρά χέρια και τα κάμνει όλα ελαφρά και καλά» και «Δέκα μέρες πριν φύγει εγιάτρεψεν έναν άνθρωπο που είχε σπάσει η μάσκα του εις τέσσερα κομμάτια».⁵ Επιπλέον, εξοργίζεται όταν απομακρύνεται ο φίλος του το 1882 από το Πανεπιστήμιο εξαιτίας πολιτικών λόγων και το καταγγέλλει στο χρονογράφημά του «Πολιτική εν Ελλάδι ρητορεία»: «εξ ενός βουλευτικού νεύματος εξαρτάται ν' αποβληθεί ο Γαλβάνης εκ του Πανεπιστημίου».⁷

Όλη αυτή η περιπέτεια διήρκεσε 2 μήνες περίπου νοσηλευόμενος στο σπίτι του και άλλους 2, όπου δεν παρουσιαζόταν στον κόσμο αλλά έβγαινε μόνο κρυφά, μέχρι την πλήρη του ανάρρωση και την αποκατάσταση της εμφάνισής του. Μπορούσε πλέον να τρώει ελεύθερα και να σταματήσει την αποκλειστική γαλακτοτροφία, που του είχε δημιουργήσει γαστρεντερικά προβλήματα και τον είχε αναγκάσει να αγοράσει κασιόκα, αφού δεν ανευρίσκονταν καθημερινά οι απαιτούμενες ποσότητες γάλακτος στη μικρή Αθήνα της εποχής εκείνης.

Οι ιατροί που τον φρόντισαν μέχρι την αποκατάσταση της υγείας του ήταν (α) ο Δημήτριος Κατερινόπουλος (1855–1934), που σπούδασε Ιατρική στην Αθήνα και ειδικεύτηκε στη Χειρουργική στο Παρίσι. Υπήρξε βοηθός του Θ. Αρεταίου και καθηγητής της Χειρουργι-

κής στο Πανεπιστήμιο Αθηνών (1903–1934). Ήταν εκείνος που του πρόσφερε τις πρώτες βοήθειες. Ο Ροΐδης τον χαρακτηρίζει «αγράμματο», όχι για τις ιατρικές του γνώσεις, αλλά για τα λάθη στις ρετσέτες του και του υποδεικνύει να τα διορθώσει «διότι είναι εντροπή διά τον σπεσιάρη», (β) ο Ιωάννης Ζωχιός (1840–1912), καθηγητής της Φυσιολογίας (1875–1889) και κατόπιν της Παθολογίας, (γ) ο χειρουργός Σπυρίδων Μαγγίνας (1839–1919), από τη συμπεριφορά του οποίου δεν έμεινε ευχαριστημένος, όπως αναφέρει ο βιογράφος του «Σας εύχομαι, εάν ποτέ σας συμβεί δυστύχημα, να εύρετε και υμείς ιατρόν να σας περιποιηθεί όπως σεις περιποιηθήκατε εμέ».⁵ Ο Σ. Μαγγίνας υπήρξε καθηγητής της Χειρουργικής Παθολογίας στο Πανεπιστήμιο Αθηνών (1874–1919) και κληροδότησε μεγάλη περιουσία σε αυτό, (δ) ο Θεόδωρος Αρεταίος (1829–1893), καθηγητής της Χειρουργικής στο Πανεπιστήμιο Αθηνών από το 1864 μέχρι το θάνατό του. Από το κληροδότημά του ιδρύθηκε το Αρεταίειο Νοσοκομείο. Ο Ροΐδης του είχε απόλυτη εμπιστοσύνη και δικαιώθηκε, γιατί σ' αυτόν οφείλεται η αποκατάσταση της κακοτεχνίας.

3. ΑΥΤΟΒΙΟΓΡΑΦΙΚΟΙ ΑΠΟΗΧΟΙ ΣΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ

Ανικνεύεται σε κάποια από τα έργα του ο αντίκτυπος της ιατρικής του περιπέτειας, που είχε καθοριστική επίδραση στη ζωή του. Ο Κ.Γ. Κασίνης⁵ υποστηρίζει ως μακρινό απόηχο της ασθένειάς του το πνευματώδες χρονογράφημα «Τα ευτυχήματα της αρρώστιας», δημοσιευμένο στο «Εμπρός» το 1889, όταν ακόμη διατηρούσε ζωηρή την ανάμνηση της ταλαιπωρίας του. Μεταξύ άλλων γράφει ο Ροΐδης: «Το πρώτον και μέγιστον ίσως πλεονέκτημα είναι ότι μόνον κατά τας ημέρας εκείνας της καταναγκαστικής απραξίας αισθάνεσαι εντελώς απηλλαγμένος πάσης υποχρεώσεως και πάσης ευθύνης προς τον εαυτόν σου, την γυναίκα σου, τα τέκνα σου, την κοινωνίαν και τους δανειστάς σου». Και ανακαλύπτει περαιτέρω πλεονεκτήματα: «Και όχι μόνον από βιοποριστικές φροντίδας είσαι απηλλαγμένος, αλλά και από οκληροτάτας κοινωνικές υποχρεώσεις, τας επισκέψεις, τα επισκεπτήρια, τας εθνικές και βασιλικές εορτάς, το χειροφίλημα, τα ονόματα και την μετάβασιν εις τας κηδείας».⁸

Περιγράφοντας, μάλιστα, το στάδιο της ανάρρωσης, δίνει στοιχεία για τις θεραπευτικές συνθήκες της εποχής: «Αλλά το μέγιστον υπέρ της αρρωστίας επιχείρημα είναι ότι δεν δύναται τις χωρίς ν' ασθενήσει να εντρυφήσει εις την υπερτάτην μακαριότητα της αναρρώσεως.

Μετά ένα μήνα απολύτου νηστείας σου επιτρέπει ο ιατρός να φάγεις ένα ψημένον μήλον, ο δε πρώτος εκείνος επιτετραμμένος καρπός σου φαίνεται ασυγκρίτως γλυκύτερος του συλλεγέντος υπό της Εύας απηγορευμένου. Έπειτα μίαν σούπαν την ημέραν, δύο σούπες, τρεις σούπες την ημέραν».

Είναι φανερό ότι μεταφέρει τις εμπειρίες του όταν γράφει: «Τι δε να είπομεν περί της πρώτης μετά μακράν ασθένειαν εξόδου; Μεταβλέπεις τον ήλιον, τα δένδρα, τα πεζοδρόμια, τας προθήκας των εμπορικών, τας αγγελίας των θεάτρων, την φρουράν μεταβαίνουσαν εις τα Ανάκτορα, τους ανθοπώλας, τους εφημεριδοπώλας, τα άλογα και τους σκύλους. Και όσα σε έκαμναν πριν να χασμάσαι, σε θέλγουν, σ' ευφραίνουν και σε συγκινούν, διά τον μόνον λόγον ότι εκινδύνευσες να μη τα μεταΐδεις πλέον».

Ο Κ.Γ. Κασίνης διακρίνει αμεσότερα στοιχεία της εμπειρίας του στο «τραγικό, και ίσως το μόνο με ρομαντικά στοιχεία διήγημά του» «Το παράπονο του νεκροθάπτου», δημοσιευμένο στην «Εφημερίδα» το 1895.

«Το πρώτο πράγμα που είδα ήταν η γυναίκα μου, σωριασμένη κατά γης... και στο πλάγι της ένα άλλο αναισθητο καταματωμένο σωρό. Ο σωρός ήταν ο Γιάννης μου... Τον είχε στείλει η μάνα του να ψουνήσει και τον επλάκωσεν ένας αμαξάς, που έτρεχε σαν κυνηγμένος λαγός σε στενό δρόμο γεμάτο κόσμο. Ο Γιάννης πέθανε μετά δύο ώρες. Όλοι τον έκλαιαν κι αναθεμάτιζαν τ' αμάξια και την αστυνομία. Ο νεκροσκόπος μας έλεγε πως έκαμε τον λογαριασμό και πως ανάλογα του πληθυσμού περισσότερους ανθρώπους σκοτώνουν οι αμαξάδες εις τας Αθήνας, παρά αι τίγρεις εις τας Ινδίας. Γιατί όμως να μη κάμει το κέφι του κι ο αμαξάς, αφού έχει κ' εκείνος προστασία, το δικαίωμα δηλαδή να μας σακατεύει με το αμάξι του, καθώς ο χασάπης κι ο μανάβης να μας αρρωστούν με τη σαπίλα και την αποφορά τους».⁹

Όταν του συνέβη το ατύχημα, οι εφημερίδες το απέδωσαν στην εγκληματική ταχύτητα των αμαξών και την ασυδοσία των αμαξάδων, παρά στη βαρνηκοΐα του Ροΐδη, όπως η «Εφημερίς» στο χρονογράφημα «Οι αμαξηλάται» (30.7.1885): «Το συμβάν εις τον κ. Ροΐδην ατύχημα επαναφέρει εις το μέσον το αιωνίως εκκρεμές ζήτημα της αδικαιολογήτου ανοχής της αστυνομίας προς τους αμαξηλάτας. Ουδέ ο κοσμιότερος και φιλησυχότερος πολίτης αξιούται εκ μέρους των αστυνομικών μεγαλύτερων συμπαθειών από την συντεχνίαν των μανιωδών τούτων Οιοματών».⁵

4. Η ΕΥΡΥΜΑΘΕΙΑ ΤΟΥ ΡΟΪΔΗ ΚΑΙ ΟΙ ΙΑΤΡΙΚΕΣ ΤΟΥ ΓΝΩΣΕΙΣ

Βιβλιόφιλος και φιλομαθής, διέθετε απέραντες γνώσεις, που δεν περιορίζονταν στη λογοτεχνία, τη φιλοσοφία, την ιστορία και γενικότερα τις ανθρωπιστικές σπουδές, αλλά και πέρα από αυτές. Ο Κ.Θ. Δημαράς, στην «Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας», γράφει ενδεικτικά: «Φανερώνεται, κάπως επιδεικτικά, η βιβλιακή του γνώση ενημερωμένη ως τα πρόσφατα γαλλικά δημοσιεύματα. Αγαπάει τις παραπομπές και την εμφάνιση του επιστημονικού του οπλισμού». ³ Ο βιογράφος του Ανδρεάδης αναφέρει με θαυμασμό: «Η ποικιλία των μελετών εις ας επεδίδετο είναι κάτι απίστευτον». Αλλά και ο Ξενοπούλος σε άρθρο του στα «Παναθήναια» (21 Μαρτίου 1904) τονίζει ότι «εις κανένα εκ των λογίων δεν αρμόζει περισσότερο το επίθετον “εγκυκλοπαιδικός”». Εμελέτα δηλαδή παν ό,τι εκλεκτόν από της μεταφυσικής μέχρι της μαγειρικής και έκαμνεν απανθήματα». Ασχολήθηκε κατά καιρούς με τη Φυσική, την Αστρονομία, τη Χημεία και την Αλχημεία, την Ιατρική, την Τοξικολογία... Αν ρίξει κανείς μια ματιά στη βιβλιοθήκη του (βρίσκεται στην Ακαδημία Αθηνών), θα συναντήσει συγγράμματα, όπως του Orfila (Traité de toxicologie, 1852), Duval (Precis d’anatomie), Debay (Hygiène et physiologie du mariage, 1865). ⁵ Το σύγγραμμα του Orfila αναφέρει στο διήγημά του «Η αμφίβολος ζωή», γραμμένο και δημοσιευμένο στο «Αττικόν Ημερολόγιον» το 1878, το οποίο φανεώνει το ευρύτατο φάσμα των γνώσεών του και τη συστηματική ενασχόλησή του με θέματα που τον ενδιέφεραν, όπως η νεκροφάνεια: «Προχείρους όμως έχων επί της τραπέζης τον Ορφιλάν, τον Bichat, τον Bouchardat, τον Δυράνδον και τον Θωμασίνον...». ¹⁰ Οι αναφερόμενοι συγγραφείς είναι οι εξής: (α) M.J.B. Orfila (1787–1853), χημικός και φυσιολόγος, (β) M.F.X. Bichat (1771–1802), ο διάσημος Πατέρας της Ιστολογίας, (γ) Apollinaire Bouchardat (1806–1886), καθηγητής της Υγιεινής στην Ιατρική Σχολή των Παρισίων, χημικός και φαρμακοποιός. Η Γ. Γκότση, στο έργο της «Η ζωή εν τη πρωτεύουση», προσθέτει και άλλη μια αναφορά του Ροΐδη στον Bouchardat, από τους «Αθηναϊκούς Περιπάτους Α΄», ¹¹ (δ) Δυράνδος=J.P. Durand (1826–1901), ιδρυτής της ηλεκτροβιολογίας, εμπνευστής υπνωτιστικών πειραμάτων, συγγραφέας των έργων «Ζωικός ηλεκτροδυναμισμός» και «Η ζωική καταγωγή του ανθρώπου», (ε) Θωμασίνος=Salvatore Tommasi (1813–1888), Ιταλός φυσιολόγος. Ο Ροΐδης παραθέτει επίσης και άλλους συγγραφείς ιατρικών έργων, όπως τον Πλίνιο, το Βεζάλιο, καθώς και ιστορικούς και λογοτέχνες.

Στην Ιστορία της Ιατρικής φαίνεται να έχει αφιερώσει πολύ χρόνο και σκέψη. Πιστεύει ότι στην Ιατρική επιστήμη οι θεωρίες διαδέχονται η μια την άλλη, αλλά –το χειρότερο– συμπαρασύρουν, συγχρόνως, τις θεραπευτικές μεθόδους: «Η ιατρική είναι η μόνη ίσως επιστήμη, της οποίας ου μόνον αι θεωρίαί, αλλά και τα πρακτικά πορίσματα αντί ν’ αποκτώσι διά του χρόνου επιστημονικήν στερεότητα, ου μόνον μεταβάλλονται καθ’ εκάστην, αλλά και υπακούουσιν ως τα ενδύματα εις είδος τι σурμού» ¹ γράφει με το χαρακτηριστικό του κομψό τρόπο και ακόμη: «Μόνα ίσως τα ιατρικά βιβλία κατανώσιν άχρηστα ταχύτερον των μελοδραμάτων, η δε βραχύτης του βίου τούτων φαίνεται εγκειμένη εις την φύσιν της μουσικής». ¹² Και παρελαύνουν στο διήγημά του αυτό «Περί της συμφορωτέρας εις την διάνοιαν διαίτης», δημοσιευμένο στο περιοδικό «Εστία» το 1882, ο Βρουσαί, ο Λοβέλιος, ο Χάλλερ, ο Κρουβελιέρος, ο Ουφελάνδος και άλλοι λιγότερο ή περισσότερο γνωστοί επιστήμονες του 19ου αιώνα. Οι αναφερόμενοι συγγραφείς είναι οι εξής: (α) Λοβέλιος=Lobelius ή L’Obel Μαθίας (1538–1616), ιατρός και βοτανολόγος, έργο του “Plantarum seu stirpium historia”, (β) Χάλλερ=A. von Haller (1708–1777), Ελβετός, καθηγητής του Πανεπιστημίου της Γοτίνγης, συγγραφέας 8τομης φυσιολογίας, (γ) Κρουβελιέρος=J.B. Cruveilhier (1791–1838), παθολόγος, συγγραφέας άτλαντος Παθολογικής Ανατομικής, (δ) Ουφελάνδος=J. Uffelman, Γερμανός που ασχολήθηκε με θέματα θρέψης, (ε) Βρουσαί=F.J.V. Broussais (1772–1838), Γάλλος καθηγητής Παθολογίας, υποστηρικτής της αφαίμαξης με βδέλλες, που του προσέδωσε το χαρακτηρισμό vampire. Ο Ροΐδης σχολιάζει με το δικό του τρόπο: «παν ανεξαιρέτως φάρμακον δύναται αι βδέλλαι ν’ αντικαταστήσωσιν επιτυχώς προς ίασιν πάσης νόσου... Εισηγητής της τοιαύτης απλοποίησης της θεραπευτικής υπήρξεν ο κλεινός Βρουσαί, ο εν διαστήματι τριακονταετίας κατορθώσας να φέρει εις χρεωκοπίαν τους πλείστους εν Παρισίοις φαρμακοπόλας και να εξαντλήσει πάντα της Γαλλίας τα βδελλοτρόφα έλη». ¹

Ιδιαίτερα ασχολήθηκε με τη Μεσαιωνική Ιατρική, ψήγματα της οποίας ανιχνεύονται στο διάσημο έργο του «η Πάπισσα Ιωάννα», με τις μάγισσες και την κατάδική τους στην πυρά από την Ιερά Εξέταση στο αφήγημά του «Αι μάγισσαι του Μεσαιώνος», ¹³ κατηγορώντας τη Δυτική Εκκλησία ως τροχοπέδη στην εξέλιξη της επιστήμης, και με τη βοτανοθεραπεία, στην οποία επιδεικνύει απέραντες γνώσεις. Χαρακτηριστικό είναι το απόσπασμα από το διήγημα «Ιστορία μιας γάτας», όπου μαθητής στη Σύρο προσπαθεί να αποκτήσει την εύνοια της γάτας του Οικοτροφείου «διά της χρήσεως του γατικού αγαπόχορτου, της βαλεριάνας δηλαδή ως την λέ-

γουςιν οι Φράγκοι, ή του φου, ως την ονόμαζον οι αρχαίοι Έλληνες ιατροί, οι ουδόλως εντρεπόμενοι, ως οι σημερινοί, να μεταχειρίζονται ξένας ακλίτους λέξεις. Η οσμή του χόρτου τούτου υπεραρέσκει όχι μόνον εις τας γαλάς, αλλά και εις πολλές κυρίας και ιδίως τας πρεσβυτέρας Αθηναίας, ως κάλλιστα εγνώριζεν ο αοιδίμος γυναικολόγος Βενιζέλος, ο αναμειγνύων βαλεριάναν εις όλας του τας συνταγάς»¹⁴ (Μιλτιάδης Βενιζέλος, 1822–1887, καθηγητής της Μαιευτικής από το 1861, βουλευτής και υπουργός).

Φυσικά, προβληματίζεται και με τα σύγχρονα θέματα της Ιατρικής, λαμβάνει θέση στα ευρέως συζητούμενα ή αμφισβητούμενα και δεν διστάζει να δημοσιοποιήσει τις απόψεις του στα χρονογραφήματά του. Χαρακτηριστική της ενημέρωσής του είναι η «Δαμαλιδομαχία» του, δημοσιευμένη στην «Ποικίλη Στοά» το 1884, έναν αιώνα σχεδόν μετά από την πρώτη εφαρμογή του δαμαλισμού. Αναλύει το φαινόμενο να νοσούν οι εμβολιασθέντες από ευλογία, γεγονός που ερμηνεύεται από την κακής ποιότητας δαμαλίδα. Αναρωτιέται για τη διάρκεια της ανοσίας και για την ανάγκη αναδαμαλισμού και λοιδορεί τους γιατρούς για τις εκ διαμέτρου αντίθετες απόψεις τους, που αναστέλλουν τη λήψη αποφάσεων. Ο Ροϊδης γράφει σχετικά: «Οι κατά της ακηδίας της ημετέρας κυβερνήσεως και του ιατροσυνεδρίου ούτω σφοδρώς παρ' ημίν εξεγεθηέντες ουδέν άλλο ήσαν, εν πληρεστάτη πιθανόν αγνοία των, ή αναμασσηταί παραπόνων από ογδοήκοντα ήδη ετών αντιπικούντων στερεοτύπων και βασισομένων επί της πεποιθήσεως εις το αλάνθαστον της γνησίας δαμαλίδος».¹⁵

5. ΔΙΗΓΗΣΕΙΣ ΜΕ ΙΑΤΡΙΚΟ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟ

Οι ιατρικές γνώσεις και τα ενδιαφέροντα του συγγραφέα εκφράζονται σε πολλές μυθοπλαστικές ιστορίες του, εκτός από τα ρεαλιστικά χρονογραφήματά του. Συγκλονιστική είναι η αφήγησή του για τον τρόπο αντιμετώπισης ενός διπλού κατάγματος κνήμης μετά το ατύχημα ενός Ιταλού ακροβάτη στη Σύρο, στο διήγημά του «Ιστορία ενός σκύλου»: «Το διπλούν κάταγμα του θαυματοποιού απεδείχθη ανεπίδεκτον συγκολλησεως και επεβάλλετο αναποδράσως της κνήμης η αποκοπή. Ο αιθήρ, το χλωροφόρμιον και αυτή η διά του ψύχους τοπική αναισθησία δεν ήσαν ακόμη συνήθη εν Σύρω κατά την εποχήν εκείνην, ο δε παθών έπρεπε να υπομείνει αμείωτον της εγχειρήσεως την οδύνην... Ήρχισε της μαχαίρας και του πρίονος η εργασία... κατά το τέλος της εγχειρήσεως ελιποθύμησεν ούτος εκ της αφθόνου του αίματος ροής».¹⁶

Σπαρακτική είναι όμως και η ιστορία του Πλούτωνα, σκύλου του προαναφερθέντος ακροβάτη, που παρακολουθούσε από κοντά το μαρτύριο του κυρίου του που νοσηλεύεταν στο Νοσοκομείο Σύρου. Μένοντας απροστάτευτος, πέφτει στα χέρια ενός αδίστακτου τελειόφοιτου της Ιατρικής Σχολής, που καταγινόταν με πειράματα ζωοτομίας, δηλαδή ανατομή ζωντανού θύματος. Ο Ροϊδης, του οποίου τα κείμενα βρίθουν από ζωοφιλικές αναφορές, καταγγέλλει και σπληντεύει τις πράξεις αυτές: «Αι θηριωδίαί αύται ενδέχεται μεν να είναι χρήσιμοι εις τους σπουδαστάς, αλλ' εξ αρχής επροκάλεσαν και εξακολουθούσι προκαλούσαι την αγανάκτησιν και τας διαμαρτυρήσεις πάντων των εκόντων σπλάγχνα». Ο φοβερός δήμιος, του οποίου την καρδιά αποκαλεί «λιθίνη», συλλαμβάνει το ανύποπτο ζώο που λαχταράει να συναντήσει το χειρουργημένο αφεντικό του και «δέσας αυτόν επί της ανατομικής τραπέζης ήρχισε να κρεουργεί τας σάρκας του ανηλεώς».¹⁶ Η παρέμβαση του διευθυντή του Χειρουργικού Τμήματος σώζει τον Πλούτωνα, που δέχεται τις φροντίδες του (επίδεση των τραυμάτων, προσφορά γάλακτος), αλλά το άτυχο ζώο μετά το θάνατο του κυρίου του τον ακολουθεί πεθαίνοντας από μαρασμό.

Χωρίς το δραματικό στοιχείο αλλά διανθισμένο από λεπτή ειρωνεία είναι το μικρό διήγημα «Μονόλογος Ευαισθήτου», δημοσιευμένο στο «Εμπρός» το 1896, όπου κατηγορεί τη σύζυγο του ήρωα για έλλειψη ευαισθησίας και καλής όσφρησης, επειδή δεν απομακρύνθηκε στιγμή από το προσκέφαλό του «Ηθελεν η ίδια να μου δίνει τα γιατρικά, να μ' αλλάζει και να με μεταγυρίζει, χωρίς να με συνερίζεται διά τον κακό μου τρόπο, χωρίς να συχαίνεται τα καταπλάσματα ούτε να ενοχλείται από την αρρωστομυρωδιάν του δωματίου... Πώς τρώντι θα ημπορούσε, αν ήτο ευαίσθητη, να με βλέπει να υποφέρω, να βασανίζομαι, να με καίουν οι συναπισμοί και να με δαγκάνουν οι αβδέλλες;».¹⁷ Με λίγες λέξεις, δίνει την εικόνα του ασθενούς και των συνηθισμένων θεραπευτικών μεθόδων της εποχής.

6. ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΣΕ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΙΚΑ ΘΕΜΑΤΑ ΚΑΙ ΘΕΜΑΤΑ ΔΗΜΟΣΙΑΣ ΥΓΕΙΑΣ

Κάτοικος του κέντρου της Αθήνας από την εγκατάστασή του στην πόλη (στην οδό Φιλελλήνων αρχικά και στην οδό Νικοδήμου στην Πλάκα κατόπιν), ο Ροϊδης στους καθημερινούς περιπάτους του (εικ. 3) (απόσταγμα αυτής της εμπειρίας αποτελεί σειρά χρονογραφημάτων επονομαζόμενη «Αθηναϊκοί περίπατοι») αντλεί συχνά θέματα από τις πλημμελείς συνθήκες υγιεινής και δεν διστάζει να καταγγείλει παραλείψεις και παρανο-

μίες που επιδρούν στην υγεία των πολιτών. Λίγο πριν από τους Ολυμπιακούς Αγώνες του 1896 γράφει (και πολλοί σύγχρονοι αρθρογράφοι τα επανέλαβαν λίγο πριν από τους Ολυμπιακούς Αγώνες του 2004): «Πολύ περισσότερο παρ' όσα από τον καιρόν του Αμπού έως σήμεραν έτυχε να διαβάσω εις τον ξένον τύπον υβριστικά διά την Ελλάδα, μ' έκαμαν να εντρέπομαι αι κατά τας παραμονάς των Ολυμπιακών αγώνων συστάσεις των ιδικών μας εφημερίδων προς την αστυνομίαν και τους οικοκυραίους, να επιμεληθούν προς χάριν των ξένων την καθαριότητα των δρόμων, και να φροντίσουν να μη βρωμούν αι μάνδρα και να μην είναι τα πεζοδρόμια παραρτήματα μακελλείων και λαχανοπωλείων... Τι άλλο δύναται τις εκ των συστάσεων τούτων να συμπεράνει παρά μόνον ότι, καθώς οι Τζιφούτιδες της Βλαχίας αλλάζουν και κυνηγούν τας ψείρας των μόνον κατά τας μεγάλας των θρησκευτικής εορτάς, ούτω και οι κάτοικοι των Αθηνών μόνον εις εκτάκτους περιστάσεις πρέπει ν' αναπνέουν άοσμον αέρα, να μη γλιστρούν εις αίματα και να μη σκοντάπτουν εις σάπια πορτοκάλια και λείψανα γάτων και ορνίθων;»¹⁸ (Ο Εδμόνδος Αμπού, Γάλλος συγγραφέας, χαρακτηρίστηκε ως ανθέλληνας λόγω των έργων του «Ο βασιλεύς των ορέων» και «Η Ελλάδα του Όθωνα»).

Σε πολλά κείμενά του επανέρχεται στο θέμα των ανθυγιεινών αναθυμιάσεων, του μολυσμένου αέρα, της ακαθαρσίας των χώρων, την οποία συνδέει με την αυξημένη θνησιμότητα «των κάτω μαχαλάδων» «μετά από συζήτησιν με σοφόν καθηγητήν του Πανεπιστημίου μας», εννοώντας τις υποβαθμισμένες δυτικές συνοικίες. Πολλές φορές οι εικόνες του είναι εφιαλτικές και ο ίδιος διαμαρτύρεται επειδή θεατές γίνονται «παίδες και κορασίδες», που «αποθηριούμενοι» προετοιμάζονται για «παλκαράδες, φαυλόβιοι, μαχαιροβγάλται και ανδρογυναίκες». Ένα τέτοιο αποτρόπαιο θέαμα περιγράφει στην οδό Αδριανού: «Την στενήν και πολυάνθρωπον εκείνην οδόν, την πλήρη τότε παιζόντων παιδίων, διέσχισε μακρύ κάρρον, του οποίου ο ανηλεώς μαστιγούμενος απόμαχος ίππος κατόρθωνε να τρέχει ως μαραθωνοδρόμος. Παρήλασεν έμπροσθέν μας ως οπτασία, τόσοσ όμως βδελυρά, ώστε μας προξενεί ακόμη ανατριχίασιν η ανάμνησις αυτής. Το κάρρον ήτο πλήρες νεοσφαγών μόσχων. Από τας πλευράς του εκρέμαντο, ραντίζουσαι δι' αίματος τον κονιορτόν, αι κεφαλαί, σχεδόν χωρισμέναι από το σώμα διά καινούσης πληγής, και εις το μέσον αυτού ορθούτο κροτών την μάστιγα απαίσιος αρματηλάτης, μαυροκόκκινος εκ του νωπού και του ξηρού αίματος από κεφαλής μέχρι ποδών».¹⁹ Ο Ροΐδης δεν λησμονεί το προσωπικό του ατύχημα και ακόμη μια φορά στηλιτεύει τους αδίστακτους αμαξάδες της Αθήνας.

Η ρεαλιστική απεικόνιση των επικρατουσών συνθηκών στη δημόσια υγεία της πόλης συνεχίζεται στο έργο του «Περίπατοι εις τας Αθήνας»: «Την κατοχήν (του πεζοδρομίου) συνεχίζει ο κρεσώλης, του οποίου τα υπαίθρια άγκιστρα απειλούντι τους οφθαλμούς του διαβάτου, όταν δεν κρέμανται εξ αυτών νεόσφακτα πρόβατα με την κεφαλήν προς τα κάτω, σκεπασμένην υπό της αναστρόφου και συρομένης επί του εδάφους αιμοσταγούς προβειάς. Άλλα πρόβατα εκδέρονται εντός του σφαγείου ή αναμένουν οικτρώς βελάζοντα να έλθει η σειρά των. Κατά γης έντερα και κοιλίας και περί αυτάς ημερωμένοι κόρακες και τρία βδελυρά χασαπόσκυλα του είδους των βουλδόγων, βάφοντα εις τενάγη αίματος την μαύρην των μύτην».²⁰

Ο κριτικός και μελετητής του Π. Μουλλάς αναφέρει σχετικά: «Βασισμένη στις χρόνιες αδράνειες της ελληνικής κοινωνίας, η θεματική του Ροΐδη επιμένει σε τυπικά σταθερές συμπεριφορές, όπως π.χ. την ευκολία και το βόλεμα, τον ατομικισμό και την ασιδουσύνη, την αναρμοδιότητα και τη μετριότητα, την επιδίωξη του κέρδους δίχως κόπο, τη συνηνοχή κυβερνώντων και κυβερνωμένων, τις λογής λογής θεσμικές, οργανωτικές, ηθικές και πνευματικές ανεπάρκειες».²¹ Όλα αυτά που φαίνεται να οργίζουν το συγγραφέα, προφανώς σχετίζονται με τα δικά του βιώματα και τις προσωπικές του περιπέτειες υγείας. Έτσι, στο προαναφερθέν διήγημα «Το παράπονο του νεκροθάπτου» παραθέτει παραδείγματα τέτοιων συμπεριφορών και η αφήγηση του ήρωά του λαμβάνει χαρακτήρα καταγγελίας: «Εκουβαληθήκαμε σ' ένα σοκάκι της Βάθειας... Πες μου όμως αν είδες χειρότερα γουρουνοχώρια από τους φτωχικούς μαχαλάδες των Αθηνών ή άλλη τέτοια Βάθεια πουθενά; Το καλοκαίρι σκόνη με την κουτάλα, νερομαζώματα και λάσπη ως το γόνατο άμα στάξει ο ουρανός, και σε κάθε δρόμο μια φρακτή ή άφρακτη μάνδρα, ο απόπατος όλης της γειτονιάς! Πού όμως να πάνε όσοι πηγαίνουν εκεί, αφού οι γιατροσύνηδροι, οι αρχιτέκτονες, οι αστυνόμοι, οι δήμαρχοι και οι νομάρχαι σας θεωρούν όλοι τ' αναγκαία περιττά».⁹ Και αφού παραθέτει μια σειρά φωτογραφικά ακριβών και λεπτομερών εικόνων από ένα βρωμερό σοκάκι της Βάθειας, όπου καμιά υγειονομική διάταξη δεν τηρείται με την ανοχή των αρχών και όπου ο χασάπης κρεμάει στον τοίχο ανάμεσα στα χαντζάρια, τα γιαταγάνια και τις κουμπούρες της προσωπικής του παληκαριάς την εικόνα του Πρωθυπουργού, υποδηλώνοντας την κομματική ασυλία του, καταλήγει με ένα συγκλονιστικό γεγονός: «Και δεν είναι ένας ή δύο, αλλά είκοσι, πενήντα, εκατό, όλοι με προστασία και τόση μάλιστα, που ένα καλοκαίρι, που έτυχε να είναι ολιγότερο ή χειρότερο το νερό, μας επλάκωσε κοιλιακός τύφος και άρ-

χισαν να πεθαίνουν σαν τες μύγες τα παιδιά. Τέσσερα δικά μου έθαψα το ένα μετά το άλλο σ' εκείνη τη γωνιά...».

7. ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Η Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας έχει κατατάξει τον Εμμανουήλ Ροΐδη ως «μοναδικό κριτικό, που συνέβαλε στη διάπλαση μιας νέας αισθητικής συνείδησης», όπως γράφει ο Mario Vitti²² και μαζί του συμφωνεί ο Λίνος Πολίτης: «Η ιδιαίτερη δύναμη του Ροΐδη βρίσκεται όμως στην κριτική, και ως κριτικός άσκησε αναμφισβήτητη επίδραση σε όλη τη νεότερη γενιά, που τον αναγνώριζε πνευματικό οδηγό».²³ Αλλά και ο Νάσος Βαγενάς, σε επετειακό του άρθρο, συμφωνεί: «Η εκτίμηση του Άλκη Αγγέλου ότι το έργο του Ροΐδη στις ποικίλες ειδολογικές του εκφάνσεις είναι ενιαίο και αποτελεί «σταθερό σχόλιο της νεοελληνικής πραγματικότητας, στην πολυμορφία των εκδηλώσεών της» επανέρχεται σθεναρότερα και τεκμηριωμένα πλέον στην πρόσφατη εύστοχη αποτίμηση ότι ο Ροΐδης ήταν «πολιτισμικός κριτικός που λειτουργούσε στη διαχρονία».²⁴

Εκτός όμως από το κριτικό του πνεύμα, ο Ροΐδης συνεισέφερε στα Ελληνικά Γράμματα και τον κοσμοπολιτισμό του και «το αναμφισβήτητο γούστο του, που είχε θραφεί σε ξένα πρότυπα».²³ Είχε ζήσει την ατμόσφαιρα των μεγαλυπόλεων κατά τις τρεις πρώτες δεκαετίες της ζωής του («παιδιόθεν εν τη ξένη ανατραφείς», σύμφωνα με δική του έκφραση), ώστε να διατηρήσει για πάντα το βλέμμα του Έλληνα του εξωτερικού. «Με εφό-

διο την οξύτητα του πνεύματος και το διαβρωτικό χιούμορ, δεν βρήκε λογοτεχνικούς προγόνους στην Ελλάδα, δεν είχε συνοδοιπόρους και δεν άφησε πίσω του μιμητές», «ένας εστέτ, ένας ευφυολόγος κομψογράφος» είναι μερικά από τα σχόλια των σύγχρονων κριτικών.²⁵ Ακριβώς, αυτοί οι κομψοί και μοναδικά διατυπωμένοι αφορισμοί του, διάσπαρτοι στα χρονογραφήματα, στα διηγήματα και σε όλα τα έργα του, αφορούν συχνά σε ιατρικά θέματα: «Πώς δε να πιστεύσω εις χρήσιμόν τινα πρόοδον της ιατρικής ή της λεγομένης δημοσίας υγιεινής, αφού αποδεδειγμένον είναι ότι ουδόλως μεν πηλατώθη ο αριθμός των ραχιτικών, των κακοχύμων και των χοιραδικών, ενώ ο των αναιμικών αυξάνει απαύστως και καταπληκτικώς»²⁶ γράφει το 1891 στο διήγημά του «Άγιος Σώστης», δημοσιευμένο στον «Παρνασσό». Και στο πολύκροτο μυθιστόρημά του «Η Πάπισσα Ιωάννα»: «Αι κακαί νόσοι, η πανώλης, η ευφλογία, ο έρως και τα εξ αυτού πηγάζοντα πάθη έχουσι τούτο το καλόν, ότι άπαξ μόνον υποκείμεθα εις αυτά».²⁷

Η μοναχική του πορεία στη ζωή ερμηνεύεται εν μέρει από την κώφωσή του, που δυσκόλευε την επικοινωνία με το περιβάλλον, ώστε το διάβασμα να αναδειχθεί στη μεγαλύτερη χαρά της ζωής του. Η σκέψη του, καλλιεργημένη από την επαφή του με τα Γαλλικά Γράμματα και την ευρωπαϊκή επιστήμη, εκφράζει τις προσωπικές του απόψεις και δεν διστάζει να τις διατυπώσει και σε ιατρικά θέματα. Η παρούσα ανασκόπηση αποτελεί μια ένδειξη του ιδιαίτερου ενδιαφέροντος και των γνώσεών του στην Ιατρική, αλλά και της επιπρόσθετης ενασχόλησής του με αυτή, που ανατροφοδοτήθηκε εξαιτίας της εμπλοκής της υγείας του σε περιπέτειες.

ABSTRACT

The role of medicine in the life and work of Emmanuel Roides

E. POULAKOU-REBELAKOU, C. TSIAMIS

History of Medicine, Medical School, University of Athens, Athens, Greece

Archives of Hellenic Medicine 2005, 22(5):499-507

Emmanuel Roides (1836-1904), the famous novelist, journalist, critic, columnist and commentator served various and different kinds of literature, founding a personal style which gradually developed to be a fashion, although without imitators. The author of the novel "Pope Joan", condemned by the Church, was involved in many activities, among them medicine, and the fruit of this interest was a great number of short chronicles, newspaper columns and comments of medical content. This interest appears to derive from his personal experiences: (a) his impaired hearing beginning from his school years and worsening until his complete deafness, and (b) the serious accident at the age of 49 caused by a carriage and producing a bone fracture of the upper jaw, for which many physicians were involved and many therapeutic techniques used, lasting for some months. Expressing his knowledge as well as his experience, he was inspired by medical matters and gave

evidence of his interests. The collection, study and analysis of all these extracts apart from illuminating Roides' personality (e.g., his eccentricity is partially explained) offers a panorama of Athenian medicine towards the end of the 19th century, including theories, methods, books and portraits of some of the most famous doctors and university teachers. On the 100th anniversary of his death this paper focuses on the medical side of his writings, reinforced by his personal medical problems.

Key words: Bone fracture of the upper jaw, Deafness, Emmanuel Roides, Medical literature, Road accident

Βιβλιογραφία

1. Περί της συμφορωτέρας εις την διάνοιαν διαίτης (πρώτη δημοσίευση «Εστία» 1882). *Εμμανουήλ Ροΐδης – Αφηγηματικά Κείμενα*. Νεοελληνική Βιβλιοθήκη, Ίδρυμα Κώστα και Ελένης Ουράνη, Αθήνα, 1995:195–203
2. ΒΙΟΓΡΑΦΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΡΟΪΔΗ. Αφιέρωμα περιοδικού «Διαβάζω» (επιμέλεια Θεοδώρα Ζερβού), τεύχος 96, (13.6.1984), σ. 8–12
3. ΔΗΜΑΡΑΣ ΚΘ. *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*. 8η έκδοση. Αθήνα, 1987:332–334
4. ΧΡΥΣΟΠΟΥΛΟΣ Χ. *Αυτός που στέκει μόνος*. Αφιέρωμα εφημερίδας «Ελευθεροτυπία»: Εμμανουήλ Ροΐδης 100 χρόνια μετά (επιμέλεια Μισέλ Φάις, Βαγγέλης Χατζηβασιλείου 4.6.2004, σ. 16–17)
5. ΚΑΣΙΝΗΣ ΚΓ. *Το τραγικό σημειωματάριο του Ροΐδη*. Εκδόσεις Φιλιππότη, Αθήνα, 1985
6. ΠΑΡΑΣΧΟΣ ΚΒ. *Εμμανουήλ Ροΐδης – Η ζωή, το έργο, η εποχή του*. Αθήνα, τ. Α' 1942, τ. Β' 1950, τ. Β', σ. 119
7. Η πολιτική εν Ελλάδι ρητορεία (πρώτη δημοσίευση «Η Ελλάς κατά τους Ολυμπιακούς Αγώνες του 1896», 1896), βλ. σημ. 1, σ. 493–503
8. Τα ευτυχήματα της αρρώστιας (πρώτη δημοσίευση «Εμπρός» 1889), βλ. σημ. 1, σ. 558–562
9. Το παράπονο του νεκροθάπτου (πρώτη δημοσίευση «Εφημερίς» 1895), βλ. σημ. 1, σ. 411–433
10. Η αμφίβολος ζωή (πρώτη δημοσίευση «Αττικόν Ημερολόγιον» 1878), βλ. σημ. 1, σ. 177–189
11. ΓΚΟΤΣΗ Γ. *Η ζωή εν τη πρωτεύουση*. Εκδόσεις Νεφέλη, Αθήνα, 2004, κεφ. 5 Εμμ. Ροΐδης, σ. 158–176, υποσ. 8
12. Μελομανία (πρώτη δημοσίευση «Βυζαντινόν Ημερολόγιον» 1888), βλ. σημ. 1, σ. 260–267
13. Αι μάγισσαι του Μεσαιώνος (πρώτη δημοσίευση «Αττικόν Ημερολόγιον» 1868), βλ. σημ. 1, σ. 83–98
14. Ιστορία μιας γάτας (πρώτη δημοσίευση «Άστυ» 1893). *Εμμανουήλ Ροΐδου Συριανά Δηγήματα*. Εκδόσεις Μαρή, Αθήνα, 1962:79–91
15. Δαμαλιδομαχία (πρώτη δημοσίευση «Ποικίλη Στοά» 1884), βλ. σημ. 1, σ. 209–213
16. Ιστορία ενός σκύλου (πρώτη δημοσίευση «Άστυ» 1893), βλ. σημ. 14, σ. 25–32
17. Μονόλογος Ευαισθήτου (πρώτη δημοσίευση «Εμπρός» 1896), βλ. σημ. 1, σ. 489–492
18. Αθηναϊκοί Περίπατοι Α' (πρώτη δημοσίευση «Εστία» 1896), βλ. σημ. 1, σ. 459–463
19. Οδός Αδριανού. Περίπατοι εις τας Αθήνας Γ' (πρώτη δημοσίευση «Εστία» 1896), *Εμμανουήλ Ροΐδη κείμενα για την Αθήνα των Ολυμπιακών Αγώνων του 1896*. Εκδόσεις Μεταίχμιο, Αθήνα, 2004:53–65
20. Περίπατοι εις τας Αθήνας Β' (πρώτη δημοσίευση 1896), βλ. σημ. 19, σ. 45–52
21. ΜΟΥΛΛΑΣ Π. Για το ύφος και το ήθος του Ροΐδη. Τρία σημειώματα, βλ. σημ. 2, σ. 17–20
22. ΝΙΤΤΙ Μ. *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*. Εκδόσεις Οδυσσεύς, Αθήνα, 1978:231
23. ΠΟΛΙΤΗΣ Λ. *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*. Δ' έκδοση. Εκδόσεις Μορφωτικού Ιδρύματος Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα, 1985:184–185
24. ΒΑΓΕΝΑΣ Ν. *Ο λογοτεχνικός κριτικός*. Αφιέρωμα εφημερίδας «Το Βήμα», 100 χρόνια από το θάνατο του Εμμανουήλ Ροΐδη, 11.1.2004
25. ΜΑΡΑΓΚΟΥ Μ. Εικαστικός στοχασμός για το έργο του. Βλ. σημ. 4, σ. 26–27
26. Άγιος Σώστης (πρώτη δημοσίευση «Παρνασσός» 1891). *Εμμ. Ροΐδης Σκαλαθύρματα*. Εκδόσεις Ερμής, Αθήνα, 1986:269–280
27. ΡΟΪΔΗΣ Ε. *Η Πάπισσα Ιωάννα εν Αθήναις 1866*. Τύποις Ιω. Κασσανδρέως και Σας, σ. 109 (φωτοτυπική έκδοση Τολίδη, Αθήνα, 1971)

Corresponding author:

C. Tsiamis, 104 Formionos street, GR-162 31 Athens, Greece
e-mail: ctsiamis@in.gr